

УДК 811.111

Домброван Т.І.

АКТУАЛІЗАЦІЯ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ В СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті висвітлюються основні методологічні принципи синергетики, робиться короткий огляд останніх напрацювань у сфері лінгвосинергетики, обґрунтівуються необхідність виділення та перспективність діахронічної лінгвосинергетики.

Ключові слова: синергетична методологія, лінгвосинергетика, діахронічні дослідження мови, самоорганізація.

Домброван Т.И. Актуализация синергетического подхода в современных лингвистических исследованиях. В статье освещаются основные методологические принципы синергетики, делается краткий обзор последних наработок в сфере лингвосинергетики и обосновывается необходимость выделения и перспективность диахронической лингвосинергетики.

Ключевые слова: синергетическая методология, лингвосинергетика, диахроническое исследование языка, самоорганизация.

Dombrovian T.I. Foregrounding of synergetic approach in modern linguistic studies. The article highlights basic methodological principles of synergetics, discusses the latest achievements in linguosynergetics and lays special emphasis on the necessity of launching diachronic studies of language system within the new – synergetic scientific paradigm.

Key words: synergetic methodology, linguosynergetics, diachronic language studies, self-organization.

Синергетика есть познание и объяснение сложного,
его природы, принципов организации и эволюции
Князева Е.Н., Курдюмов С.П.[13, 50].

Сучасне мовознавство характеризується гетерогенністю дослідницьких парадигм, серед яких традиційно виділяють:

- 1) порівняльно-історичну (генетичну) парадигму, в рамках якої проводяться типологічні класифікації мов як відносно, так і безвідносно до їхньої генетичної спорідненості, розробляються процедури реконструкції походження існуючих мов від прамов;
- 2) структуралістську наукову парадигму, що спрямувала дослідницьку думку на вивчення мови як структурно-системної організації та забезпечила вчених цілою низкою методів і методик аналізу;

- 3) функціональну (прагматичну) наукову парадигму, яка фокусує увагу на функціях об'єкта дослідження, розглядає мову як адаптивну систему, як механізм пізнання дійсності та знаряддя соціальної інтеракції;
- 4) когнітивно-дискурсивну наукову парадигму, яка спрямована на вивчення мови з метою виділення та опису способів концептуалізації й категоризації мовою зовнішньої дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду;
- 5) синергетичну наукову парадигму, яка характеризує мову як складну відкриту нелінійну систему [див.: 24, 22-36].

Названі парадигми мають свою історію, представлені низкою методологічних і концептуальних напрямів і шкіл, що зумовлюється як складністю предмету дослідження, так і різноманіттям підходів до останнього. Проте усі вони залишаються затребуваними, що визначає сучасний стан мовознавства як поліпарадигмальний [15, 228]. Остання з наведених – синергетична наукова парадигма – перебуває у стані становлення і віддзеркалює основну характерну рису сучасного наукового мислення – прагнення до інтегративності методологій та трансдисциплінарності дослідницької діяльності.

Трансдисциплінарність, за словами І.С.Добронравової, це не є відхід від окремої дисципліни: «Вихід у сферу трансдисциплінарності є можливим лише через глибоке знання певної дисципліни» [12, 5]. На наш погляд, дисциплінарна методологія і трансдисциплінарна методологія знаходяться між собою у відношенні комплементації. Безсумнівно, диференціація підходів до об'єкта дослідження сприяє більш глибокому вивченю окремих аспектів дійсності. На сучасному етапі розвитку наукової думки в межах окремо взятих дисциплін вже накопичено солідний, важливий і значний досвід вузькопредметного студіювання, вимальовування свого (з позицій конкретної дисципліни) бачення світоустрою. Проте поруч із позитивними моментами дисциплінарності існує «небезпека розпаду єдиної наукової картини світу, перетворення науки з цілісної системи знання у сумарну» [27, 147]. За словами Р.Г.Піоторовського, «сучасне мовознавство становить собою мозаїку фактів, поодиноких експериментів, усталених штампів і (...) набір гіпотез, кожна з яких пояснює системні відношення всередині окремих граматичних, фонетичних, лексичних та інших лінгвістичних сукупностей» [17, 137]. Очевидно, що назріла негайна потреба у синтезі наукових дробів, у складанні єдиної мозаїки загальної наукової картини світу з урахуванням здобутків як в природничих, так і в гуманітарних науках. Такий синтез уможливлює синергетика.

Синергетику позиціонують, як правило, у трьох іпостасях: 1) як науку; 2) як методологію і 3) як картину світу [див., наприклад, праці В.І.Аршинова, В.Г.Буданова та ін.]. Проте існують чисельні спроби надати синергетиці іншого статусу. Синергетику також визначають і як новий науковий напрям (Ю.А.Данилов, Б.Б.Кадомцев, О.М.Князєва, С.П.Курдюмов,

Д.С.Чернавський та ін.), і як метанауку (Ю.А.Данилов), і як нову наукову парадигму (В.А.Бєлавін, О.М.Князєва, С.П.Курдюмов та ін.), і як новий науковий стиль мислення (Г.О.Котельников), і як теорію (Г.Хакен), і як нове міждисциплінарне мислення (Г.Хакен), і, нарешті, як дискурс науки епохи постмодерна або постнекласичної науки (В.І. Аршинов, В.Г.Буданов). Не вдаючись до детального аналізу визначень синергетики, зазначимо, що в контексті нашого дослідження релевантним є визнання синергетики як наукової парадигми, в рамках якої об'єктом дослідження стають складні відкриті нелінійні системи різного походження у їх становленні та еволюції (самоорганізації), описувані в термінах динамічного хаосу.

Методологія синергетики включає сім основних принципів: два принципи Буття та п'ять принципів Становлення [див.: 2, 78-80; 3; 8]. Принципи Буття – гомеостатичність та ієрархічність – характеризують фазу стабільного функціонування системи, так званого порядку. Принципи Становлення – нелінійність, нестійкість, незамкнутість (відкритість), динамічна ієрархічність і спостережливість – характеризують фазу оновлення системи, проходження нею певних трансформацій на шляху до нового порядку. (В дужках зазначимо, що на наш погляд, виділений принцип спостережливості не стільки характеризує систему як предмет дослідження, скільки відноситься до зовнішнього спостерігача-дослідника, який в міру власного наукового досвіду та професійних знань має змогу так чи інакше інтерпретувати явища, які спостерігає. За словами В.Е.Войцеховича, закони і структура Всесвіту такі, що вони неодмінно породжують спостерігача [9, 142]. І справді, процес пізнання реальності – матеріальної та/або духовної, в тому числі, і мови, – неможливий без людини. Досліджуючи ті чи інші мовні факти, вчений немов би відокремлює їх із динамічного простору мови, спостерігає, аналізує, синтезує, осмислює, порівнює, експериментує, висовує та неодноразово перевіряє гіпотезу, описує отримані результати та свої спостереження. Процес наукового пізнання – це діалектична єдність спостереження та інтерпретації). Так чи інакше, синергетичні принципи уможливлюють здійснити «інше, холістичне структурування реальності, де скоріше панує поліморфізм мов і аналогій, ніж каузальна основа. Тут рух від методу, а не від задачі» [2, 75].

Сьогодні спостерігається стрімке інтегрування синергетичної методології в царину гуманітарних наук, в тому числі й філологію. Вчені констатують виникнення нового перспективного напряму в мовознавстві – лінгвосинергетики (див. праці І.А.Герман, Г.Г.Москальчук, В.А.Пищальникової, Є.В. Пономаренко, Л.С.Піхтовікової, О.О.Селіванової та ін.), з позицій якої мова кваліфікується як складна, відкрита, нелінійна, еволюційна система, що функціонує за рахунок взаємодії власних підсистем і взаємної детермінованості інших зовнішніх систем середовища (етносу, його культури, свідомості, соціуму) і перебуває у стані більшої чи меншої рівноваги

(є нестійкою, нестабільною), маючи регуляторні механізми, які забезпечують динаміку, самоорганізацію та збереження цієї системи [24, 34].

Правомірність застосування синергетичного підходу у мовознавстві пов’язана з традиціями та напрацюваннями в рамках попередніх наукових парадигм, особливо в руслі дослідження системних характеристик мови, що надає всі підстави стверджувати про «спадкоємність лінгвосинергетики у відношенні до інших напрямів фундаментального мовознавства» [23, 26]. Таким чином, лінгвосинергетику можна вважати новим витком системних досліджень.

Мета даної статті – зробити короткий огляд найсучасніших напрацювань у сфері лінгвосинергетики та обґрунтувати доцільність виділення діахронічної лінгвосинергетики як одного з напрямів дослідження мовної системи в рамках нової наукової парадигми. Актуальність нашої роботи зумовлюється по суті зародковим станом лінгвосинергетики, оскільки ідея та методологія синергетики поки що не знайшли широкого застосування в сучасному мовознавстві, хоча ця ситуація поволі виправляється.

Серед найцікавіших монографій за останні два роки відмітимо праці російських дослідників Є.В. Пономаренко, Г.Г.Москальчук і К.І.Белоусова.

У монографії «Лінгвосинергетика бізнес-спілкування з позицій компетентнісного підходу» Є.В.Пономаренко аналізує лінгвосинергетичні основи мовленнєвої діяльності і розглядає можливість використання теоретичних принципів і аналітичних методів лінгвосинергетики в навчальному процесі для розвитку комунікативних навичок студентів-міжнародників. Дослідниця відстоює правомірність застосування синергетичних принципів до філологічних студій, на основі яких розробляє структурні моделі англійського ділового дискурсу в аспекті функціональної лінгвосинергетики. Ця монографія є подальшою розробкою запропонованої авторкою концепції функціонально-синергетичного аналізу дискурсу як саморегульованої системи смислів, що формуються через їх мовленнєве вираження [20; 21; 22]. На даному етапі розвитку функціональної лінгвосинергетики найважливішою проблемою, на думку Є.В.Пономаренко, є розробка основних принципів підходу до синергетичного аналізу кооперативного функціонування компонентів англійської дискурсивної системи [23, 101].

Дослідженю тексту з позицій синергетики присвячені монографії Г.Г.Москальчук [16] і К.І.Белоусова [5]. Г.Г.Москальчук вивчає процеси структурної організації та самоорганізації тексту, виходячи з основних принципів симетрії та синергетики. У роботі представлений первинний аналіз системи градаційних моделей структури тексту, систематизовано форми структури тексту та їх функціональні можливості, а також співвіднесене метамову для опису процесів структурної самоорганізації з мовними реаліями. Проведене дослідження уможливило довести «кіснування універсальних закономірностей структурної організації та самоорганізації тексту як природного об’єкту»

[16, 254]. Встановлено, що «фактор розміру (або об'єму) тексту разом з його дискретністю є формоутворюючим, оскільки зумовлює особливості протікання циклічних і періодичних режимів організації та самоорганізації мовної матерії тексту» [там само].

К.І.Белоусов описує текст в аспекті його онтологічних якостей: просторово-часової протяжності, поліонтологічності, сукцесивно-симультанної організації, функціональності і цілісності, розкриває процеси «самоорганізації текстових структур в единому еволюційному русі тексту» [5, 228], розробляє теорію формоутворення тексту як теоретико-методологічну систему, яка має гносеологічні та прогностичні функції, з інтенсивним шляхом розвитку. Спираючись на розуміння тексту як поліонтологічного просторово-часового функціонального мовного об'єкту, використовуючи метод позиційного аналізу, метод реконструкції семантичного, просодичного, емоційного та ін. контурів, автор виявляє механізми кооперативної взаємодії («механізми утворення конгруентних темпоритмічних паттернів» [5, 207]) окремих просторів тексту.

Як бачимо, в центрі уваги дослідників знаходиться структура тексту, а сам текст виступає результатом синергетичного процесу, відбитого в його структурі.

Опису мови як інструменту рефлексії, що моделює дискурсивні структури і відповідні образи реальності, присвячена монографія В.Г.Борботька [6]. Автор досліджує синергетичні аспекти мови як лінгвокультурного компоненту свідомості та дискурсу як процесу діяльності рефлексії, яка формує із мовного матеріалу оригінальні моделі й перетворює їх на елементи мовної системи, забезпечуючи таким чином її саморозвиток.

Розробкою методики синергетичних досліджень дискурсу займається також українська дослідниця Л.С.Піхтовікова. У статтях [18; 19] вона розглядає аспекти самоорганізації дискурсу. Порівнюючи синергетичну парадигму з традиційною прагматилістичною парадигмою досліджень, авторка вказує на нові характеристики дискурсу з позицій синергетики (атрактори, параметри порядку, нерівноважний стан тощо), які виявляють додаткові системні властивості дискурсу, що, в свою чергу, відкриває широкі перспективи подальших досліджень.

До дискурсивного простору індивіда та етносу як феномену самоорганізації звертається Н.Ф.Алефіренко. В роботі [1] текст розглядається як дискурсивний простір – мовленнєво-розумове утворення у сукупності з екстрапінгвістичними факторами, в якому здійснюється «злиття та сумісні дії енергій» навколо ключового слова-концепта, що вбирає в себе смислову та експресивно-оцінну енергетику комунікативної події.

Л.В.Броннік [7] розглядає можливість прикладення синергетичного підходу до вивчення мовної когніції: «когнітивна лінгвістика не повинна залишитися остронь лінгвосинергетичного руху. Когніція та мова є склад-

ними системами, динаміка і багатомірність яких не піддається опису та поясненню засобами існуючих теорій» [7, 34]. Для номінації нової області досліджень авторка вводить термін «когнітивна лінгвосинергетика». На її думку, когнітивна лінгвосинергетика має стати розділом лінгвосинергетики, що вивчає взаємодію мови та мислення в екологічному контексті: «Середовище не є просто пасивним фоном для мови й мислення, але й активним учасником процесів їх розвитку» [там само, с. 35]. Досліження в рамках нової парадигми сприятиме «переходу від вивчення буття до вивчення становлення когнітивно-мовних сутностей, від опису їх статики до пояснення їх динаміки» [там само, с.36].

Підводячи підсумок проведенному огляду робіт останніх років, а також і тих робіт, які не були висвітлені в нашій статті, слід підкреслити той факт, що синергетичний підхід значно розширив існуючі дотепер уявлення про мовну систему, оскільки уможливив виділити та сформулювати такі необхідні умови саморозвитку складних систем, як відкритість системи, складність системи, нелінійність, нестійкість, наявність зворотних зв'язків як в самій системі, так і з зовнішнім середовищем, узгодженість (кооперативність) процесів на всіх рівнях системної організації, взаємний перехід хаосу та порядку, наявність регуляторних механізмів збереження та розвитку системи і деякі інші. Але не можна не відмітити й те, що фундаментальні положення лінгвосинергетики про нерівноважно-динамічний характер мовної системи на даному етапі розвитку лінгвосинергетики проекуються, як правило, на дослідження мови у синхронії.

На наш погляд, методологію синергетики слід спрямувати перш за все на вивчення мовної системи у її розвитку, в діахронії. Адже й досі поза увагою дослідників залишається висвітлення саме глибинних процесів у системно-структурній організації мови, які сприяють її динамізму, гнучкості та зрештою самоорганізації на якісно іншому рівні.

З цих позицій, *діахронічна лінгвосинергетика* вбачається нами як комплементарний до (синхронічної) лінгвосинергетики аспект досліджень, один із методологічних підходів до опису *динамічного простору* мови. (Прикметник «діахронічний» вживався нами з метою відмежування від «історичної синергетики» як особливого напряму у дослідженнях з історії людства та суспільства.) Об'єктом діахронічної лінгвосинергетики визначимо феномен коеволюції різнопривневих мовних систем, їх «поведінку» в режимах із «загостренням». Серед основних задач діахронічної синергетики ми вбачаємо з'ясування принципів упорядкування складної організації, її виникнення, розвитку й ускладнення, моделювання проходження системою стадії хаосу, точок біfurкації, виявлення спектра випадковостей і встановлення закономірностей вибору того чи іншого напряму на кожному етапі еволюційного розвитку.

Наш досвід вивчення мовних явищ з позицій синергетичного підходу дозволяє зробити висновок про те, що роль синергетичних теорій (наприклад, теорія хаосу, нелінійної динаміки тощо) не можна звести тільки до появи у науковому обігу нових метафор. Розробка синергетичного напряму в лінгвістиці не є прямою механічною трансляцією метамови природничих наук у площину філологічних студій, це опрацювання нових підходів і дослідницьких процедур для вивчення мовної системи у новому ракурсі. Ефективність застосування принципів синергетики важко переоцінити, бо саме принципи синергетики надають змогу прослідкувати динамічну позиційність і взаємодію різних внутрішньосистемних і зовнішніх сил, що викликають появу так званого хаосу в даній системі.

На наш погляд, застосування синергетичних принципів до аналізу багатовекторного спектру альтернатив у розвитку мовної системи на хронологічно різних етапах самоорганізації допоможе розкрити і описати природу й «роботу» так званих внутрішніх факторів розвитку мови, які й досі залишаються в «тіні», а комп’ютерне вирішення окреслених задач сприятиме поглибленню нашого знання в цій області дослідження й, напевно, допоможе спрогнозувати можливі шляхи розвитку мовної системи в межах заданого просторово-часового діапазону. В цьому ми вбачаємо перспективність діахронічної лінгвосинергетики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Дискурсивная синергетика «живого» слова / Н.Ф.Алефиренко // Язык.Текст.Дискурс: Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК / Под ред. проф. Г.Н.Манаенка. – Вып. 6. – Краснодар, 2008. – С. 20-26.
2. Аршинов В.И., Буданов В.Г. Когнитивные основания синергетики // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – С. 67-109.
3. Аршинов В.И., Буданов В.Г., Войцехович В.Э. Принципы процессов становления в синергетике // Тр. XI Междунар.конф. «Логика, методология, философия науки». – Т. VII. – М.-Обнинск, 1995. – С.3-7.
4. Белавин В.А., Курдюмов С.П., Князева Е.Н. Режимы с обострением и законы коэволюции сложных систем. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/Belavin.htm>
5. Белоусов К.И. Синергетика текста: От структуры к форме / К.И.Белоусов. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2008. – 248 с. (Синергетика в гуманитарных науках.)
6. Борбелько В.Г. Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингво-синергетике: монография /В.Г.Борбелько. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2007. – 288 с.
7. Бронник Л.В. Когнитивная лингвосинергетика – новый этап в науке о языке и мышлении / Л.В.Бронник // Вестник Адыгейского госуд. ун-та. Серия «Филология и искусствоведение». – Майкоп, 2008. – Вып. 10. – С. 34-36.
8. Буданов В.Г. Принципы синергетики и язык / В.Г.Буданов // Философия науки. – Вып. 8: Синергетика человекомерной реальности – М.: ИФ РАН, 2002. – С. 340-354.
9. Войцехович В.Э. Человек как атTRACTор биоэволюции (антропо-синергетический взгляд на развитие жизни) / В.Э.Войцехович // Философия науки. – Вып. 8: Синергетика человекомерной реальности – М.: ИФ РАН, 2002. – С.138- 153.

10. Герман И.А. Введение в лингвосинергетику. Монография / И.А.Герман, В.А.Пищальникова. – Барнаул: Изд-во Алт.ун-та, 1999. – 129 с.
11. Данилов Ю.А., Кадомцев Б.Б. Что такое синергетика? – Режим доступа: <http://spkurduyutov.narod.ru/KADOMCEV.htm>
12. Добронравова И.С. Уроки Пригожина: философские основания и культурный контекст нового понимания мира в постнеклассической науке / И.С.Добронравова // Практична філософія. – К., 2004. – № 2. – С. 3-11
13. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е.Н.Князева, С.П.Курдюмов. – СПб.: Алетейя, 2002. – 414 с.
14. Котельников Г.А. Теоретические основы синергетики / Г.А.Котельников. – Белгород: БелГТАСМ, 1998. – 128 с.
15. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е.С.Кубрякова // Язык и наука конца ХХ века. – М.: ИНИОН РАН, 1995. – С. 144-238.
16. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс / Г.Г. Москальчук. – М.: Едиториал УРСС, 2010. – 296 с. (Синергетика в гуманитарных науках.)
17. Пиотровский Р.Г. Лингвистическая синергетика: исходные положения, первые результаты, перспективы / Р.Г.Пиотровский. – СПб.: Филол.фак.СПбУ, 2006.
18. Пихтовникова Л.С. Синергетический метод для исследования дискурса в pragmatischem аспекте / Л.С.Пихтовникова // Вісник ХНУ. – 2009. – № 848. – С.48-52.
19. Піхтовнікова Л.С. Стилістика і синергетика дискурсу / Л.С.Піхтовнікова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Харків: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2005. – С. 29-35.
20. Пономаренко Е.В. Синергетика и языкознание: проблемы и перспективы / Е.В.Пономаренко // Перспективы синергетики в XXI веке: сб.материалов междунар.научн. конференции: в 2 т. /редкол.: Г.А.Котельников (гл.ред.), О.Н.Астафьева, В.С. Лесовик. – Белгород: БелАудит: БГТУ им.В.Г.Шухова, 2003. – Т.2. – С. 71-76.
21. Пономаренко Е.В. Английский дискурс в свете функциональной лингвосинергетики / Е.В.Пономаренко // Филологические науки. – 2006. – № 5. – С. 100-110.
22. Пономаренко Е.В. О принципах синергетического исследования речевой деятельности / Е.В.Пономаренко // Вопросы филологии. – 2007. – № 1. – С. 14-23.
23. Пономаренко Е.В. Лингвосинергетика бизнес-общения с позиций компетентностного похода (на материале английского языка): монография / Е.В.Пономаренко; МГИМО (ун-т) МИД России, каф.англ.яз. № 5. – М.: МГИМО-Университет, 2010. – 151 с.
24. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
25. Хакен Г. Синергетика / Г.Хакен. – М.: Мир, 1980. – 404 с.
26. Хакен Г. Можем ли мы применять синергетику в науках о человеке? // Синергетика и психология / Под ред. И.Н.Трофимовой. – Вып. 2. «Социальные процессы». – М.: ЯНУС-К, 2000.– С. 11-25.
27. Хомутова Т.Н. Научные парадигмы в лингвистике / Т.Н.Хомутова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 35 (173). – Серия «Филология. Искусствоведение». – Вып. 37. – С 142-151.
28. Чернавский Д.С. Синергетика и информация (динамическая теория информации). – Изд. 2-е, доп. и испр. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 288 с.